

JOGFOSZTÁS BORSOD VÁRMEGYÉBEN A NÉMET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN

LEHOTAY VERONIKA*

Jelen tanulmány az 1944. március 19. és 1944. október 16. közötti időszak jogtörténeti szempontjából lényeges aspektusait mutatja be. A zsidórendeletek a német megszállást követően kiadott zsidóellenes, a minisztertanács által hozott szabályokat jelentették. A rendeletek törvényességének látszatát a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalommal biztosították, így ezeket a helyi szervek többsége törvényesnek fogadta el. A „szigorúan bizalmas” jelzésű rendeletek – köztük a gettósítást szabályozó is – esetében semmilyen törvényre hivatkozás nem történt. Ebben az időszakban vált tehát teljessé a „jogegyenlőtlenség”. Az 1938-ban bevezetett törvényi szintű elkülönítés a sárga csillag viselésére kötelezéssel vált szó szerint láthatóvá 1944 áprilisától. A tanulmány utolsó részében a gettóba zárást előíró központi rendelet helyi szintű végrehajtását tekintem át három járás esetében. Ezek a főszolgabírói utasítások a deportálások „jogi” alapját jelentették.

Kulcsszavak: *német megszállás, zsidóellenes rendelkezések, diszkrimináció, 1944, gettó, deportálás*

In the present study I investigate those aspects of period between 19 March 1944 and 16 October 1944 which are important from legal history point of view. Anti-Jewish regulations are the ‘decrees’ issued by cabinet council after German occupation, which would have been unenforceable without the adoption and enforcement of the previously mentioned laws prior to occupation. Apparent legality of these decrees (and, thereby, the acceptance thereof by most of the local authorities) was based on the extraordinary power provided in national defence act; while in case of decrees marked as ‘top secret’ no special reference to any legal authorization was made. ‘Legal 1938 inequality’ turned into completeness in this period; discrimination of people enacted already in 1938 became literally visible from April 1944 with the compulsory wearing of yellow badge. In the last part of the study I revise the local enforcement of central order prescribing the segregation of Jews in ghettos in three districts. These orders of magistrates served as ‘legal’ basis of deportation.

Keywords: *German occupation, Anti-Jewish regulations, discrimination, 1944, ghetto, deportation*

---

* DR. LEHOTAY VERONIKA
PhD egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogelméleti és Jogtörténeti Intézet
Jogtörténeti Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
joglehot@uni-miskolc.hu

1. Jogalkotás a német megszállást követően: a zsidórendeletek

Jogtörténeti szempontból a holokauszt történetének meghatározó kérdései a jogegyenlőség és a zsidótörvények összefüggései, a jogfolytonosság problémája az 1944. március 19. előtti és az azt követő időszakban. A tanulmány az 1944. március 19. és 1944. október 16. közötti időszak jogtörténet szempontjából lényeges aspektusairól, így főleg a gettóba zárást elrendelő és azt megelőző, majd kiegészítő rendeletek jellegéről, hatásáról és végrehajtásáról szól Borsod vármegyében.¹

Magyarországon a német megszállást megelőzően, az 1938 és 1944. március 19. között keletkezett több mint harminc törvény mellett kiemelkedő szerep jutott a rendeleteknek.² A rendeletek jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy 1931 óta a kormány számára törvény biztosított jogot a rendeletekkel való kormányzásra. Az 1920 és 1944 közötti időszakra tehát végig jellemző volt a kormány rendkívül széles rendeletalkotási jogköre.

Magyarország német megszállásakor egyik napról a másikra megváltozott azoknak a magyar zsidóknak a helyzete, akiknek élete eddig nem forgott közvetlen veszélyben, bár életüket megkeserítették a zsidótörvények és a szélsőjobboldal folyamatos támadásai.³ A Németországban 1933-tól zajló kiközösítő-jogfosztó folyamat számos részére lényegében hetek alatt került sor Magyarországon. Március 19-ét követően lényegében minden megváltozott, de a kontinuitás látszata mégis megvolt, és ez elsősorban a helyi közigazgatás szempontjából bírt jelentőséggel,⁴ hiszen naponta jelentek meg a zsidóság, a törvények által zsidónak tekintett szemé-

¹ A tanulmány *forrásbázisát* a jogforrások jelentik. A helyi végrehajtási szervek tevékenységének bemutatásához a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban található – sokszor hiányos – dokumentumok járultak hozzá. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a korszakra vonatkozó jogtörténeti szempontból fontos dokumentumoknak csak egy töredéke állt rendelkezésre. Az egyes községek közül alig néhánynak maradtak fenn az 1939 és 1944 közötti időszakra vonatkozó iratai. Például a mezőkövesdi járás főszolgabírájának iratai 1920-tól 1937-ig vannak meg, Miskolc főszolgabírájának iratai 1920 és 1928 között, Miskolc város szabályrendeleteinek gyűjteménye pedig az 1871 és 1939 közötti időszakra vonatkozóan áll a kutatók rendelkezésére. Előfordult az is, hogy bár a fondjegyzék szerint 1941-től 1944-ig voltak dokumentumok az adott járásra vonatkozóan, de a mutatókönyvek áttekintése után gyakorlatilag semmilyen „használható”, érdemi információt tartalmazó irat nem maradt meg.

² Karsai László foglalta össze, hogy a Magyarországi Rendeletek Tára és a Budapesti Közlöny az 1938 és 1944 közötti időszakban megjelenő kiadványai összesen 267 zsidó tárgyú rendeletet tartalmaztak. KARSAI László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944.* In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* (Szerk.: Molnár Judit), Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 140–163.

³ „...1944-ben Magyarország volt az az egyetlen sziget, ahol a helyi és a menekült zsidóság szinte sértetlenül vészelte át addig a háborút.” GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 173.

⁴ Randolph L. BRAHAM – Brewster S. CHAMBERLIN: *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later.* Columbia University Press, 2006, 391.

lyek tulajdonjogának, egzisztenciájának, legalapvetőbb emberi jogainak és életfeltételeinek korlátozását célzó rendelkezések.

A „zsidórendeletek” kifejezés a Magyarország német megszállását követően kiadott zsidóellenes kormányintézkedés, a minisztertanács által hozott jogszabályokat foglalja magában. A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel között 103 ilyen rendeletet adtak ki hivatalosan, de számos „szigorúan bizalmas” megjelölésű jogszabályt is kaptak a hatóságok.⁵ 1944. október 15-ig Karsai László adatai szerint 608 rendelet megalkotására került sor, amelyből 90 a zsidóság jogfosztásával foglalkozott.

1944. március 19. után tehát még jelentősebb, meghatározó szerep jutott a szabadságjogok megvonásának megvalósításában a rendeleteknek. A minisztertanács által megalkotott jogfosztó rendeletek törvényességének látszatát a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalommal próbálták biztosítani, így a helyi szervek többsége ezeket a jogszabályokat törvényesnek fogadta el.⁶ A bizalmas jelzésű rendeletek esetében semmilyen törvényre való hivatkozás nem történt.⁷ A minisztertanács 1944. március 29-én tartott ülésén az igazságügy-miniszter jelezte, hogy az eddig meghozott kormányrendeleteket, amelyeket az ún. 42-es, illetve a 46-os bizottság⁸ elé kellett tární, előzetes hozzájárulás céljából a kormányzónak be kellett mutatni. Ezt követően azonban – mutatott rá a miniszter – a miniszterelnök szerint a kormányzó „szabad kezét” adott a kormánynak a további rendeletek meghozatalára, és nem kívánt befolyást gyakorolni.⁹

A német megszállást követően hozott jogfosztó intézkedések helyi szintű végrehajtásának egyik központjává Borsod vármegye vált, amelynek élére Borbély-Maczkó Emil került.¹⁰ A megyei zsidóságot befogadó társadalom egyre inkább kirekesztővé vált a vármegyében (is),¹¹ ezért Borsod vármegye példáján keresztül kapha-

⁵ POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézikönyvtár*. Mérték Kiadó, Budapest, 2008, 1259.

⁶ BRAHAM – CHAMBERLAIN: i. m. 391.

⁷ HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb – RÁBAI László (szerk.): *Magyar megfontolások a Soáról*. Balassi Kiadó, Magyar Pax Romana Fórum–Pannonhalmi Főapátság. Budapest–Pannonhalma, 1999, 126.

⁸ Feltehetően ez az ún. 36-os bizottságra utal, amelynek be kellett mutatni a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalom alapján kibocsátott rendeleteket. A 36-os bizottság 1939-ben jött létre, és feladatai közé tartozott a honvédelem és egyéb hadügyi feladatok ellenőrzése. Tagjai az országgyűlésből kerültek ki. A háború végén megszűnt ez a bizottság. BENOSCHOFKY Ilona – KARSAI Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. I, Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1958, 50.

⁹ BENOSCHOFKY – KARSAI: i. m. 50.

¹⁰ CSÍKI Tamás: A holocaust Borsod vármegyében. *Új holnap: irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat* 49. évfolyam, 2004/3., 152, Borbély Maczkó Emilről részletesen lásd: FÁBIÁN Máté: *Borbély-Maczkó Emil (1887–1945). Politikai életrajz*. PhD-értekezés, Eger, 2019.; Kis József: A Borbély Maczkó-éset – gyilkosság kivizsgálás nélkül. *Történelem és Muzeológia* 2017/1–2., 40–56.

¹¹ CSÍKI: i. m. 2004, 152.

tunk – a levéltári források hiánya miatt sajnos csak töredékes – képet a helyi szintű közigazgatási szervek működéséről és a rendeletek végrehajtásáról.

2. A teljes jogegyenlőtlenség: a sárga csillagtól a nyilvános fürdőhasználat korlátozásáig

Az 1938 és 1942 közötti törvényi szintű jogkorlátozó rendelkezések az állampolgárokat különböző csoportokba sorolták a felekezethez való tartozás és a származás alapján. Ezzel a jogalkotó megváltoztatta az általános és egyenlő jogképesség fennálló fogalmát, és ezt az élet számos területére kiterjesztette. Másrészt ez a megváltozott jogképesség-fogalom folyamatosan változott a hatályba lépő törvények alapján. A jogegyenlőség mint alapelv kiiktatása a jogrendszerből tehát 1939-re megtörtént.¹² Már az első zsidótörvény 1938-ban két csoportra osztotta az állampolgárokat, és ezt a jogalkotó „igyekezett” a közjog és a magánjog terén is minél szélesebb területen érvényre juttatni. Ez az elkülönítés szó szerint láthatóvá vált a sárga csillag viselésére kötelezés meghatározásával. A március 31-én kelt 1240/1944. számú ME rendelet végrehajtása során utaltak a korábbi törvényekre is, hiszen ezek a jogszabályok teremtettkék meg a „jogi alapot”. A rendelet április 5-én lépett hatályba.

A rendelet további három kategóriába sorolta az embereket abból a szempontból, hogy ki volt köteles viselni a sárga csillagot.¹³ Ennek meghatározásánál alapul szolgált az 1941. évi XV. törvénycikk 9. szakasza is. Az első kategóriába azok tartoztak, akik kötelesek voltak viselni a megkülönböztető jelzést, a második csoportot alkották azok, akiknek nem kellett hordani, míg a harmadik csoportba olyan személyek tartoztak, akik nem voltak kötelesek viselni a sárga csillagot, de a zsidók ellen hozott korlátozó rendelkezések rájuk is vonatkoztak.¹⁴ A megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett személyeket további nyolc kategóriába sorolták.¹⁵ Előírta a rendelet a sárga csillag méretét és a felhasználható anyagot is. A sárga csillag viselését előíró kötelezettség megszegése kihágásnak minősült, amelyre több hónapig terjedő elzárást lehetett kiszabni. Számos letartóztatásra és internálásra került sor a nem „jogkövető” magatartásért, mint például azért, mert a sárga csillag nem kanárisárga színű volt, vagy a mérete nem az előírás szerinti volt, vagy nem megfelelően volt a ruhára felvarrva.¹⁶ A kiegészítő rendeletek kivételeket határoztak meg, tehát felsorolták, hogy a zsidók közül kiknek nem kellett feltűzniük a sárga csillagot. Így kikerültek a norma hatálya alól a keresztény hitfelekezet zsidó származású lelkészei és apácái, a hadiki-

¹² LÉVAI Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina Kiadó, Budapest, 1946, 39.

¹³ A rendeletet Endre László közreműködésével a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán Argalás Lajos tanácsos készítette el a német jogszabályok alapján. LÉVAI: i. m. 98.

¹⁴ SZABÓ Zoltán – ZABORETZKY Ervin: *A zsidók és nemzsidók jogállása és jogviszonya*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1944, 31.

¹⁵ SZABÓ – ZABORETZKY: i. m. 31.

¹⁶ Randolph L. BRAHAM: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003, 90.

tüntetéssel rendelkező személyek családtagjai, a hadiözvegyek és hadiárvák, valamint azok a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, akiket a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság igazolt. A végrehajtásra vonatkozó német tervek szerint a Zsidó Tanács feladata lett volna a sárga csillaghoz való anyag beszerzése, és meghatározott áron, 3 pengőért árulta volna. Ennek oka pedig az volt, hogy a németek nem szerették volna, hogy Magyarországon is olyan „slamos” legyen a megkülönböztető jel, mint Görögországban és Szerbiában.¹⁷ Később olyan tervek is nyilvánosságra kerültek, hogy a magyar hatóságok tíz pengőért trafikokban árusítják majd állami monopóliumként a sárga csillagot. Végül a beszerzést leállították, és a Zsidó Tanács tájékoztatást adott ki a sárga csillaggal kapcsolatban: „...addig is, amíg egységes kivitelű sárga csillagot adnak ki, mindenki az előírásnak megfelelő jelvénnel önmaga lássa el magát.”¹⁸ További kiegészítő rendelet pontosította a sárga csillag házon kívüli viselésére vonatkozó szabályokat. Eszerint minden olyan helyen kötelező volt viselni, ahol közönséggel érintkeztek, tehát utcán, nyilvános helyeken, villamoson.

A sárga csillag viselését kimondó rendeletet követően öt nap múlva megszületett az újabb korlátozás, melynek értelmében a sárga csillag viselésére kötelezett személyek számára megtiltotta a közlekedést – kivéve Budapesten és a városokban közlekedő vasúton – és a gépjárműhasználatot. Határozott vagy egy útra szóló illetékköteles engedélyt¹⁹ lehetett kérni a csendőrorstól vagy a rendőrhatalóságtól, amely a munkahelyre (!) való eljutást szolgálta.²⁰ Elrendelték a második zsidótörvény alapján kiadott mentesítő okiratok felülvizsgálatát a belügyminiszter kijelölte bizottság által, amely a tényállás és a mentesített személy magatartása alapján vizsgálta meg az okiratot. Ugyancsak a mentesített személyekre vonatkozóan szinte átláthatatlan rendelet egységesítette az addigi bonyolult szabályozást.²¹ A kormányzó jogosult volt különös méltánylást érdemlő okból a jogkorlátozó rendelkezések hatálya alól mentesíteni, azonban a fajvédelmi törvény rendelkezései az így mentesített személyekre is vonatkoztak.²²

¹⁷ LÉVAI: i. m. 100.

¹⁸ LÉVAI: i. m. 100.

¹⁹ 123000/1944. számú PM rendelet a zsidók utazásával kapcsolatos illetékekről.

²⁰ 1270/1944. számú ME rendelet a zsidók utazásának a korlátozásáról.

²¹ 1730/1944. számú ME rendelet a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról.

²² 3040/1944. számú ME rendelet egyes személyeknek a zsidókra vonatkozó rendeletek hatálya alól mentesítéséről. A zsidókra vonatkozó rendelkezések nem terjedtek ki azokra a személyekre (esetleg házastársukra és gyerekeikre sem), akiket a kormányzó a minisztérium előterjesztése alapján a kormányzó „különös méltánylást érdemlő okokból” mentesített. A kormányzó a tudomány, a művészet vagy a gazdasági élet területén vagy egyébként az ország javára szerzett érdemeik folytán mentesíthetett a jogfosztás alól embereket. Ez alapján a jogszabály alapján mintegy 8000 embert mentesített Horthy Miklós 1944. október 15-ig. HOLLÓSI Gábor: *Dr. Vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944. évi mentesítésekre*. Veritas, Magyar Napló, Budapest, 2016, 49.

Borsod vármegyében a viselés ellenőrzésére az alispán külön utasítást adott ki 1944. április 19-i levelében,²³ és a főszolgabíróknak rendszeresen jelentést kellett készíteniük az esetleges kihágásokról. Azok ellen, akik e kötelezettségüknek nem tettek eleget, büntetőeljárást kellett indítani, és internálásukról gondoskodni kellett. Az internáltak létszámáról minden hónapban kimutatást kapott a Közbiztonsági Osztály. Az ellenőrzést a rendőrség a Gestapo miskolci szervezeteivel közösen végezte, ennek eredményeképpen a sárga csillag nem viselése miatt az első internálásra Miskolcon 1944. április 20-án került sor.²⁴ Ezt követően szinte az egész megyében volt példa sárga csillag viselésének elmulasztása miatti internálásra.²⁵ Borsod vármegye alispánjának a 13. 996/1944. számú irata szerint az „elmúlt időszakban” sem büntetőeljárásra, sem internálásra nem került sor a vármegye területén a sárga csillag viselésével kapcsolatban. Ez az alispáni irat 1944. július 17-én keletkezett. A közigazgatási apparátus munkáját jellemzi, hogy még 1944 októberében is érkeztek jelentések ez ügyben az alispáni hivatalba.

Egyértelművé tette a jogalkotó az elkülönítést a vásárokon és a piacokon is azaz a korlátozó rendelkezéssel, mely szerint zsidók adott napon csak a községi előljáróság által megállapított két órában vásárolhattak. Fordítva is megfogalmazta a jogszabály ezt, vagyis a kereskedők is csak ebben a meghatározott időben szolgálhattak ki a sárga csillagot viselő személyeket, ellenkező esetben kihágást követtek el.²⁶ Hasonló szabályokat tartalmaztak a zsidókat a nyilvános fürdők, a nyilvános szórakozóhelyek látogatásától eltiltó, a vendéglátó üzemek látogatását korlátozó rendeletek is.

1944 áprilisában jelent meg az érdekképviselői szervek és a „zsidó jellegű egyesületek” feloszlását előíró norma.²⁷ A rendelet alapján az ilyen jellegű egyesületekről kimutatást kellett készíteni, és 15 napon belül a belügyminiszterhez fel kellett terjeszteni. A Borsod megyei alispán 1944. május 1-jei levelében megerősítette a belügyminiszteri rendelet végrehajtásának szükségességét. A mezőcsáti járás főszolgabírója 1944. május 3-án küldte el az alispánnak azt az iratot, amely felsorolta a járás területén nyilvántartott zsidó jellegű egyesületeket. Eszerint három ilyen egyesület működött, mindhárom a járás székhelyén, Mezőcsáton. Az első közülük a Chevra Kadisah (az iraton Chewra Kalivoda szerepel).²⁸ A másik jelentős zsidó egyesület az Izraelita Nőegylet volt. A Mezőcsáti Kereskedők Egyesületét az 1944-es főszolgabírói jelentésben név szerint felsorolták, mint „hosszú eszterdők óta” nem működő zsidó közösséget a másik kettővel együtt. A főszolgabíró 1944. május 12-i levelében kiegészítette az előző jelentést a belügyminiszteri ren-

²³ Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 8100/ai. 1944. szám.

²⁴ Nemcsak a sárga csillag viselésének a mellőzése miatt, hanem egy utcai árusítás és egy „titkos társaság” leleplezése miatt is sor került internálásra ugyanebben az időszakban.

²⁵ CsÍKI: i. m. 152.

²⁶ 1990/1944. számú ME rendelet a zsidók bevásárlásainak a nap meghatározott szakára korlátozásáról.

²⁷ 1520/1944. számú ME rendelet a zsidók önkormányzata és érdekképviselője tárgyában.

²⁸ Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 9118/1944. szám.

deletnek megfelelően: közölte az egyesületek „láttamozási számát”.²⁹ Az alispán június 28-i levelében tett jelentést a belügyminiszternek a megye területén lévő zsidó egyesületekről. Ebben összesen hat „zsidó egyesületet” sorol fel, köztük azt a hármat, amely Mezőcsátón működött.³⁰ Láthatjuk tehát, hogy több mint két hónap kellett a miniszterelnöki rendelet végrehajtásához. Közben viszont tudjuk, hogy ekkorra már összegyűjtötték a megye zsidóságát a miskolci téglagyárakba.

3. A munkától való teljes megfosztás „szabályai”

A munkavállalás szabadságát már az első zsidótörvény megszüntette. Az 1944-ben született rendeletek teljesítették ki ezt a folyamatot, valósították meg a teljes jogfosztást, amikor megszüntették a zsidók részvételét a közszolgálatban, a közmegbíztatásokban, az ügyvédi pályán.³¹ Megtiltották a zsidók háztartásában ’nemzsidó’ személyek alkalmazását. Kizárták a sajtó- és a filmművészeti kamarából, az orvosi kamarákból, az értelmiségi munkakörben való foglalkoztatás lehetőségéből a zsidókat. Külön rendeletben vették el a zsidónak minősülő személyektől a gyógyszer-tári jogosítványokat, a hasznot hajtó hatósági jogosítványokat, valamint az iparjogosi jogosítványokat. Zár alá vették a zsidó kereskedők üzletéhez tartozó árukészletet és az üzleti berendezést. A lezárt üzletek ajtajára vagy kirakatára kihelyezett táblák szövegét is rendelek írták elő, amely kétféle lehetett. Egyrészt: „A m. kir. kereskedelem és közlekedésügyi miniszter 505000/1944. számú rendelete alapján az árukészlet és az üzleti berendezés zár alá vétetett.” Másrészt az üzem vagy irodahelyiség falára pedig a következő felirat került: „A m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 58000/1944. számú rendelete alapján zár alá vétetett.” *A zsidó szerzők műveinek a kereskedelmi és a könyvtári forgalomból való kivonását, majd bezúzását a 10800/1944. ME és a 11300/1944. számú ME rendelet írta elő. Végrehajtásuk során két lista készült: az elsőt 114 magyar, 34 külföldi, a másodikon 127 magyar és 11 külföldi zsidó szerző neve szerepelt. Gyurgyák János írja le, hogy a bezúzásra ünnepélyes keretek között Kolosváry-Borcsa Mihály irányításával került sor, aki a zsidó tulajdonban lévő könyvkiadókat és könyvesboltokat is bezáratta.³² Lévai Jenő utalt Kiss József verseskötetének bezúzására, amely nyitánya volt annak a pusztításnak, amelyben 120 magyar és 130 külföldi szerző művét semmisített-*

²⁹ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy az iratok között több sürgető levél is van, mintha a mezőcsáti főszolgabíró nem végezte volna a munkáját, valószínűbb azonban, hogy a levelek elkerülték egymást. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 9118/1944. szám.

³⁰ Ezek az egyesületek a következők voltak: Ózd és Vidéke Izraelita Nőegylet, Mezőkövesdi Chevra Kadisha Betegsegélyező és Temetkezési Egyesület, Mezőkövesdi Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Chevra Kadisha, Mezőcsáti Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Kereskedők Egyesülete. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 13257/1944. szám.

³¹ 1210/1944. számú ME rendelet a zsidók közszolgálatának és közmegbíztatásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről.

³² GYURGYÁK: i. m. 178.

ték meg.³³ A rendelet helyi szintű végrehajtásáról a miskolci polgármester gondoskodott Borsod vármegyében. Felszólította a levéltárat, a múzeumot, az iskolák igazgatóit a zsidó szerzők műveiről szóló kimutatások elkészítésére és 6 (!) példányban történő betérjesztésre. A zeneiskola igazgatójának válasza szerint az iskolában zsidó szerzőktől nem voltak művek, kizárólag „keresztény szakíróktól”, míg Bank Sándor iskolaigazgató több, a rendelet hatálya alá tartozó művet is felsorolt, így többek között Kiss József, Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Várnai Zseni és Jászi Oszkár könyvei közül.³⁴

A belügyminiszter az eljáró helyi közigazgatási szervek számára tovább pontosította a közszolgálatból való kizárást szabályozó rendeletet, amelyben előírta a jogszabály hatálya alá eső személyek származásának igazolását, és az erre hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szerveket, így például Budapesten a főpolgármester, a megyei városoknál a polgármester, a nagy- és kisközségeknél a főszolgabíró. A származás igazolására minta állt rendelkezésre. Az eljárás lefolytatására egy szűk hónapot biztosított a miniszter jelentéstételi kötelezettség mellett.³⁵ A tiszti főorvos jelentésén két nappal a belügyminiszteri utasítás keletkezése utáni dátum szerepel. Ez azért érdekes, mert a tiszti főorvos megelőzte az utasítást, amelyre utalt is a levelében. Megfogalmazása szerint: „...az illetékes miniszter a rendelet rendelkezésének végrehajtása céljából a szükséghez képest bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettséget állapíthat meg. Tehát valószínű, hogy a Belügyminiszter Úrnak erre vonatkozó rendelkezése le fog érkezni, mégis szükségesnek tartottam ezen adatokat jelenteni.”³⁶ A levél Borsod vármegyében három zsidónak minősülő körorvos részletes személyi adatait tartalmazta. Helyi szinten hamarabb végrehajtotta tehát a még ki sem adott utasítást, illetve az országos rendeletből kiindulva tett eleget a majd később őt terhelő kötelezettségnek. A munkából való kizárás mellett a tulajdonjogtól való teljes megfosztásra is 1944. március 19-ét követően került sor.

4. A tulajdontól való teljes megfosztást előíró rendelkezések

A „zsidó vagyon” összeírására 1944 márciusában került sor, amelyről a pénzügyi igazgatóságoknak kellett jelentést készíteniük. Az alapjogszabály a viszonylag hosszú 1600/1944. számú ME rendelet volt a zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről.³⁷ Szinte minden vagyontárgyra kiterjedően bejelentési kötelezett-

³³ LÉVAI: i. m. 160.

³⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. B. 1906. 21402/1944. szám.

³⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 361/1944. szám.

³⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 943/1944. szám.

³⁷ A rendelettel összefüggésben kell megemlíteni az ún. önfinanszírozó megsemmisítési modellt, amelynek lényege, hogy a zsidóellenes rendeletek intézkedéseinek végrehajtását alapvetően az határozta meg, hogy ezeknek a végrehajtását részletesen nem szabályozták, a finanszírozását nem oldották meg. Az önfinanszírozó megsemmisítési modellről lásd részletesen Aly GÖTZ – Christian GERLACH: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legvilkolása 1944/1945*. Noran Könyvek, Budapest, 2005.

séget határoztak meg, így a közúti gépjárművekre, a vagyonra, a rádió-vevőkészülékekre, a lőfegyverekre, lőszerre, robbanóanyagokra, a gyógyszerészeti berendezésekre, az ingatlanokra. A bejelentési kötelezettséget egyben zár alá vétel és beszolgáltatási kötelezettség követte. A zár alá vétel a személyes használati tárgyak kivételével minden egyéb vagyonra kiterjedt, így a drágakövet vagy igazgyöngyöt tartalmazó jegygyűrűtől a betétkönyvekig. A zár alá vételt követően pedig rendeletek sora intézkedett a vagyontárgyak megőrzéséről, hasznosításáról, felhasználásáról és kiutalásáról.³⁸ Meghatározták pontosan a vagyontárgyakra a körét, amelyeket be kellett jelenteni. Az 1830/1944. számú ME rendelet meghatározta a műtárgy fogalmát, amelynek kezelésére kormánybiztost jelölt ki. A kormánybiztoshoz kellett fordulni, ha az érintett személy nem tudta egyértelműen eldönteni, hogy a birtokában lévő vagyontárgy műtárgynak minősült-e.³⁹

Április 6-án a belügyminiszter „szigorúan bizalmas” rendeletben írta elő a rendőrhatalóságok számára annak a megakadályozását, hogy a ’zsidók’ a vagyontárgyaikat, ékszereiket elrejtse, vagy keresztény barátaiknak megőrzésre átadják. A gettósítást követően a zsidók házaikat le kellett pecsételni, és az ott lévő vagyont pedig leltárba kellett venni.⁴⁰

A zsidó tulajdonban lévő kereskedelmi egységeket a városbírói határozat hatására április közepétől folyamatosan zárták be Miskolcon.⁴¹ 807 üzlet működése szűnt meg, és 200 ellen indult eljárás a bejelentés elmulasztása miatt. Innentől kezdve került sor a megyében is a zsidó származású személyek alapvető jogainak megsértésére, gyakorlatilag a jogfosztásra. Kikapcsolták a távbeszélő-készülékeiket, elkobozták a lőfegyvereiket, rádióikat, beszédtek a zsír- és cukorjegyeiket. A rádiókészülékekkel kapcsolatban a belügyminiszter utasítása 1944. május 15-én érkezett meg Borsod vármegye főispánjához, amelyben a ’zsidóktól’ elvett rádiókészülékek szétosztására vonatkozó szabályokat határozta meg. Előírta a főispánok számára, hogy a nemzethűség szempontjából megfelelő magánszemélyek nevét – akik között a rá-

---

KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2005.

³⁸ Többek között az 1830/1944. számú ME rendelet a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételéről és megőrzéséről, 2120/1944. számú ME rendelete a zsidók üzlethelyiségeinek hasznosításáról és az ezt módosító 2880/1944. számú ME rendelet, 3230/1944. számú ME rendelet a zsidók mező-és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. törvénycikk alapján megszerzett mezőgazdasági ingatlanok felhasználásának előmozdításáról, 33000/1944. számú HM eln. rendelet a zsidó rádióengedélyesek tulajdonában lévő rádiókészülékek igénybevételéről.

³⁹ SZABÓ – ZABORETZKY: i. m. 49.

⁴⁰ BRAHAM: i. m. 93. Már a nyilas hatalomátvételt követően született rendelet *A zsidók vagyona* címmel kimondta, hogy a zsidók minden vagyona a nemzet vagyónaként az államra szállt, amelyről a kinevezett kormánybiztos volt köteles gondoskodni.

⁴¹ SZABÓ Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vérszakszakig*. Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és a MAZSÖK támogatásával, Miskolc, 2011, 84.

diókészülékek szétesztásra kerülnek – a belügyminiszterhez juttassák el.⁴² Két nappal később a Borsod vármegyei Erzsébet közkórház 25 hálózati és 1 telepese rádió iránti igényét jelezte a kormánybiztosnak.⁴³

Az utasítás végrehajtásának gyorsaságát jelzi a mezőcsáti főszolgabírónak a főispánnal 1944. május 19-én közölt utasítása is, amely szerint a járásban csak Mezőcsáton és Emődön lehetett használni a rádiókat, és ennek megfelelően tett javaslatot arra, hogy a rádiókat a Hangya Fogyasztási Szövetkezet mezőcsáti vendéglője és kocsmája, valamint az emödi és a mezőcsáti leventeegyesület számára osszák ki.⁴⁴ Az edelényi járás főszolgabírója nem tartott igényt a rádiókra, mert indokolása szerint „*járásom területén mindazon személyek (egyesületek), kiknél a rádió használata a helyes közvélemény kialakításának céljaira eszközül szolgálhatnak, készülékekkel vannak ellátva...*”⁴⁵

Zsidó üzletekben lévő fakészletek zárolásáról tanúskodik a mezőcsáti járás főszolgabírójának az alispán részére küldött jelentése 1944 áprilisában. Két mezőcsáti fakereskedő árukészlete zárolásának a bejelentése mellett kérte a főszolgabíró az igénybejelentéseket is a fakészletekre a felettes szervtől.⁴⁶

A zsidó ingatlanok igénybevételével kapcsolatos eljárásról, tehát az 1600/1944. számú ME rendelet végrehajtásával összefüggő kérdésekről tájékoztatta a miniszterelnököt a belügyminiszter az 1944. június 6-án kelt levelében. A belügyminiszter nem látta célszerűnek a jogszabály által érintett ingatlanok állami tulajdonban tartását, hanem úgy vélte, hogy mind az ingókat, mind az ingatlanokat értékesíteni kell. Ennek módjára külön jogszabály megalkotására volt szükség a miniszter szerint. Több csoportját különböztette meg az ingatlanoknak attól függően, hogy kinek juttassák azt. Így a közcélra szükséges ingatlanokat a községeknek, az ilyen célra fel nem használható ingatlanokat a társadalombiztosító intézetek öregségi tartalékaiknak a részére eladás útján kellett volna értékesíteni. Rámutatott arra is a miniszter, hogy azokban a községekben, ahol megfelelő „zsidó ingatlanok” voltak, mellőzhetővé vált az óvodák, napközi otthonok, a jegyzői, orvosi és óvónői lakások megépítése. Alkalmasnak találta a kisebb ingatlanokat arra, hogy a hadigondozottak és a sokgyermekes családok lakásigényeit teljesítsék.⁴⁷

A magántulajdontól való megfosztást tartalmazó szabályokat a gettósítást előíró főszolgabírói iratokban is találunk. Így például Mezőkeresztesen a gettóra vonatkozó előírások között szerepelt a zsidók tulajdonában lévő kerékpárok, motorkerékpárok beszolgáltatására vonatkozó ismételt felszólítás.

Borsod vármegye alispánja 1944. július 17-én a Gazdasági Főfelügyelőséghez címzett levelében a zsidók erdő- és mezőgazdasági ingatlanjainak bejelentésével

⁴² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 415/1944. szám.

⁴³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 2107/1944. szám.

⁴⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 2740/1944. szám.

⁴⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 2854/1944. szám.

⁴⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 6860/1944. szám.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár K 28. 543624/1944. szám. Zsidó ingatlanok szociális célokra való igénybevétele.

kapcsolatban felhívta a figyelmet a mulasztást elkövető községi elöljáróságokkal szembeni eljárásra.⁴⁸ Ugyanakkor ez azért is érdekes, mert az öt holdon aluli ingatlanok átvételének és felhasználásának folyamatáról és annak sürgetéséről még a német megszállást megelőzően tájékoztatta a belügyminisztert. A dokumentum szerint a következő községekben már ekkora megtörtént az ingatlanok kiosztása: Vatta, Szuhogy, Nagycsécs, Muhi, Ládbesenyő, Hejőkeresztúr, Gelej, Borsodgeszt, Balajt, Ároktő, Debréte, Cserépváralja, Noszvaj, Andornaktálya. Több település, így például Mezőcsát sem szerepel a dokumentumban.⁴⁹

A „zsidólakások” igénybevételének alakulásáról az 1944 júniusában keletkezett főszolgabírói dokumentum szolgál adatokkal Borsod vármegyében. A jegyzők számára készült utasítás tartalmazta a lakásokra igényt tartók körét és az igénybevételi eljárás szabályait. Az igénylőket külön rendeletek sorolták fel (503. 673/1944. számú BM rendelet és a 10323/1944. számú alispáni rendelet): a csendőrlaktanyák, a leventeotthonok, a Zöldkereszties Egészségházak és védőnői lakások, az orvosi lakások, jegyzői lakások, postahivatalok, a Hangya Szövetkezetek lakásszükségleteinek kielégítését írta elő a jogszabály, ezt követően pedig a hadigondozottak és a sokgyermekes családok szerepeltek a sorrendben mint igénylők.⁵⁰ A később részletesen bemutatandó mezőkeresztesi gettót létrehozó főszolgabírói határozat külön részben szabályozta – utalva a belügyminiszteri rendeletre – a zsidók által hátrahagyott ingóságok, lakberendezési tárgyak, ruházati tárgyak leltározását és zár alá vételét.⁵¹

Már 1944. október 15-ét követően 1944. december 28-án keletkezett 21890. számú Borsod megyei alispáni irat rendelkezett a gazdátlan vagyonok nyilvántartásba vételéhez gondviselő kirendelésére. Eszerint a főszolgabírók kötelesek voltak a gazdátlan mezőgazdasági, kertészeti, szőlőingatlanokat, házakat, ipari üzemeket összeírni és nyilvántartásba venni. A nyilvántartásnak tartalmaznia kellett az utasítás szerint a vagyontárgy megjelölését, fekvését, terjedelmét. Meg kellett határozni földbirtok, ház esetében, hogy hogyan kapcsolható be újra a termelésbe, a közhasználatba. A községi elöljárók feladata volt saját hatáskörben gondviselőt kijelölni a gazdátlanná vált vagyontárgyak őrzésére. A megőrzést a jó gazda, illetve a rendes kereskedő gondosságával kellett ellátni az utasítás szerint.⁵² A már 1945-ben született dokumentum tanúskodik az elhagyott vagyontárgyakkal kapcsolatos teendőkről, azok sorsának rendezéséről helyi szinten. Ebben a mezőcsáti elöljáróság utoljára hívta fel a lakosságot (háromszor dobolandó megjegyzéssel) arra, hogy akiknél bármilyen zsidó eredetű vagyontárgy, ágynemű, ruhanemű, szőnyeg, ékszer vagy bármilyen más tárgy volt, vagy bárki ezek hollétéről tudott, akkor ezeket be kellett jelenteni a mezőcsáti Muhi utcában S. Béla házában székelő „Mezőcsáti Zsidó Bizottsághoz” a bizottság elnökéhez S. Ferenchez. Utalt az irat arra, hogy a bizottság

⁴⁸ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 802/b. 718/1944. szám.

⁴⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 802/b. 1843/1944. szám.

⁵⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 810/b. 513/1944. szám.

⁵¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 810/b. 2281/1944. szám.

⁵² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár V.174. 1945. szám.

„...eddig türelemmel várt és nem akart súlyos büntető következményekkel járó feljelentéseket tenni, bár pontosan tudja azok címét, kiknél zsidótárgyak vannak elrejtve...így utoljára felszólítja őket, hogy most még büntetés nélkül a birtokában lévő zsidótárgyakat, (akárhogy került birtokába) adják vissza a Zsidó Szövetséghez”.⁵³

A levéltári dokumentumok között található irat dokumentálja a gyakorlatot. A 200/1945. számú dokumentum 1945. január 11-én keletkezett, amelyben a Miskolci Zsidók Szövetsége értesítést kért a mezőcsáti előljáróságtól. 1944 júniusában Tiszakeszi községben V. Albert gazdaságában dolgozott hat zsidó család, akiket a mezőcsáti gettóba szállítottak, és a borbélymester melletti házban szállásoltak el. A deportálás idején minden ingóságukat és készpénzüket elvették. A levélben azt kérdezték, hogy hol és hogyan vehetik át a vagyontárgyaikat. A válaszban az szerepelt, hogy nem állt módjukban felvilágosítást adni, mert az előljáróság nem fejtethet ki az említett ügyben semmilyen közreműködést, a zsidó vagyonok felszámolásával, tárolásával, értékesítésével összefüggésben a magyar királyi pénzügyminisztérium, illetve a magyar királyi adóhivatal ellenőrzése nélkül.⁵⁴ Az elhagyott javak kormánybiztosának iratai tartalmazták, hogy mi lett a sorsa az egyes embereknek, feltüntették a halál okát is, valamint magukban foglalták az uratlan vagyon sorsának alakulását is. 1949 végére ezek az elhagyott javak állami tulajdonba kerültek át, amely annak az évtizedekig zajló vitának a kezdetét jelentette, hogy milyen tulajdonba tartoznak az egyes vagyonok.⁵⁵

5. A személyes szabadságtól való megfosztás: a gettóba zárás és a deportálás

Az előző jogszabályokhoz nem köthető, és látszólag azoktól teljesen független a 6163/1944. számú BM titkos belügyminiszteri rendelet, amely a „Zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában tartalmazta a gettósítás és a deportálás szabályait. Ez a rendelet azonban inkább már a jogkorlátozó-jogfosztó rendelkezések kiteljesedését jelentette.

Ez a jogszabály tartalmazta az addig csak a köz- és a magánjog terén meghatározott korlátozások mellett a társadalom zsidónak és nemzsidónak minősülő tagjainak a fizikai különválasztását is a személyes szabadságuk megvonása mellett. Ennek megvalósításához újabb rendelet szabályozta a zsidók lakásának és lakóhelyének kijelölését, intézkedett a „zsidó lakások” igénybevételéről. A tízezernél kisebb lélekszámú településeken a zsidók kötelesek voltak meghatározott idő alatt más községbe, illetve városba átköltözni. Máshol a csak a település meghatározott részeiben, illetve utcáiban, esetleg kijelölt házaiban lakhattak. Német és magyar „zsidótlanítási” szakértők

⁵³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. V. 174. 200/1945. szám.

⁵⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. V. 174. 200/1945. szám.

⁵⁵ A jogfosztással elvett vagyonok sorsáról bővebben lásd: BOTOS János: *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938–1945 között elkobzott magyar zsidó vagyon értéke*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011. BOTOS János: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949*. Budapest, 2015. KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.

dolgozták ki a gettósítás több szakaszban zajló menetét.⁵⁶ A gettósítás általában mindenütt hasonlóan zajlott.⁵⁷

Baky László államtitkár aláírásával április 7-én érkezett meg a vármegyéhez a gettósításról szóló rendelet, melynek értelmében április 16-án megkezdődött a vidéki zsidóság gettókba tömörítése. Az embereket hajnalban gyűjtötték össze, ez a területileg illetékes erőszakos szervek, vidéken a csendőrség feladata volt. A helyi közigazgatási szervek a rendeletet – alapelveiben szó szerint – minden szinten a helyi viszonyokra alkalmazva saját utasításként adták ki.⁵⁸

Miskolcon a zsidó lakosság pontos számbavétele nem történt meg, a belügyminiszteri államtitkárnak elküldött jelentésében a polgármester 14-15 ezer főről írt.⁵⁹ A borsodi járásokban és településenként 1944. május 5-ére készültek el a zsidó összeírások M. Gyula alispán utasítására.⁶⁰ Feldmann Mór, a miskolci zsidó hitközség elnöke 1944. május 1-jén kelt levelében a polgármestertől „*tízezer miskolci zsidó lélek*” megmentéséért könyörgött.⁶¹ Májusban került sor az alispán és a főszolgabírók közötti tárgyalásra, amelynek következményeként a vármegye hét járási székhelyén, és Szendrőn hoztak létre gettókat néhány nap leforgása alatt, működésükre a főszolgabírók a Zsidó Tanács kijelölt vezetőivel határozatba foglalt tervet készítettek. A borsodi járásokban és településenként tehát 1944. május 5-ére készültek el a 'zsidó' összeírások M. Gyula alispán utasítására. Ezek szerint Borsodban, Miskolc kivételével, 6360 izraelita élt.⁶² A koncentrációt az alispánnal együttműködő csendőrpáncsnokság és a járási csendőrőrsök végezték.

Sz. László, Miskolc polgármestere 1944. április 26-án írta elő a zsidónak minősülő személyek lakóhelyének és bérelt lakásuknak a bejelentését, amely a gettóba zárás kezdetét jelentette.⁶³ A gettósításra vonatkozó szabályokat tartalmazó polgármesteri utasítás május 9-én készült el. A gettót az egykori Arany János, Csizmadia, Jósika, Kőműves, Rákosi Jenő, Vörösmarty, Asztalos, Esztergályos, Kalapos, Lakatos, Rostás, Vilma, Bádogos, Kárpitos, Mészáros, Szatócs, Ács, Bors vezér, Gubacs, Kovács, Hadirokkantak, Molnár, Zöldfa, Bognár, Cukrász és Kölcsey utcákban kellett létrehozni. A városnak ebben a részében mintegy 1200 zsidó család lakott, akik közé mintegy 60 lakásba 10 ezer embert zártak.⁶⁴ A gettóba zárás május 20-án ért véget, és ezt követően Tasnádi Antal főkapitány-helyettes

⁵⁶ BRAHAM: i. m. 99.

⁵⁷ HOSSZÚ Gyula: *Utak a holokauszthoz, történetek a holokausztról*. Pedellus Könyvkiadó, Budapest, 2002, 278. Lásd még: Tim COLE: *Holocaust city. The making of a Jewish Ghetto*. New York, 2003, 73–80.

⁵⁸ A gettósításról lásd: COLE: i. m. 73–80.

⁵⁹ SZABÓ: i. m. 83.

⁶⁰ 9236/ai. számú alispáni rendelet. DOBROSSY: i. m. 47.

⁶¹ SZABÓ: i. m. 83.

⁶² 9236/ai. számú alispáni rendelet.

⁶³ CSÍKI: i. m. 153–154.

⁶⁴ CSÍKI: i. m. 154. Lásd még: KIS József: *Nyilasok Miskolcon. Történelem és Muzeológia* 2015/2., 68–83.

utasítást adott ki, amelyben elrendelte a gettó lezárását.⁶⁵ A lezárt gettót csak kivételes esetben és engedéllyel lehetett elhagyni.⁶⁶ A Zsidó Tanács május végén keletkezett feljegyzése a következőket tartalmazta ezzel kapcsolatban: „Miskolcon a zsidókat zárt területről a város és a diósgyőri vasgyár közt levő textilgyár területére vitték ütlelegések közt. A bántalmazásokba T. Márk ny. kúriai bíró, K. Sándor százados és egy Hofbauer nevű kereskedő belehalt.”⁶⁷ Hasonló tartalmú jelentést közölt Vihar Béla is: „Miskolc: A zsidókat a gettóból a téglagyárba szállították. – A csendőrök, akik az elrejtett vagyonok után kutattak, több embert vallatás közben agyonverték.”⁶⁸ A belügyminiszteri rendelet és a helyi szintű közigazgatási szervek által kiadott alacsonyabb szintű jogforrások végrehajtásában a miskolci Zsidó Tanács is részt vett. A Zsidó Tanács április elején alakult, élére Feldmann Mór építésmérnök került.⁶⁹ 1944. június 6-án az alispán „szigorúan bizalmas” jelzővel ellátott utasításában a gettóból való elszállításal kapcsolatos elveket fogalmazott meg. Ez a dokumentum is jól példázza a helyi szintű végrehajtási utasítások jellegét és jelentőségét. Megtiltotta az alispán a vegyes házasság esetén a családok táborokba szállítását, és elrendelte a hazabocsátásukat „eredeti” lakhelyükre. A vegyes házasság fogalma a következőképpen hangzott az utasítás szerint: „Ha az egyik házastárs őskeresztény, a másik pedig csillag viselésére kötelezett, és ha a gyermekek is keresztények... táborba szállítani tilos, gettóból is hazabocsátandók... Ha a vegyes házasságból származó gyermekek zsidók, a család további rendelkezésig táborba nem szállítható, hanem gettóban hagyandó. Ha a vegyes házasságból gyermek nem származott s az egyik házastárs csillag viselésére kötelezett szintén a gettóban hagyandó.”⁷⁰

A „kivételes elbánásra” irányuló kérelmeket nagyrészt elutasították. Sajnos pontos adatok, névsorok nem állnak rendelkezésre a városi gettóról, így nem tudjuk pontosan, hogy hány embert érintett Miskolcon a személyes szabadságtól való megfosztás.⁷¹

A mezőkeresztesi járás főszolgabírájának *Zsidók tömörítése a mezőkeresztesi járásban* címen 1944. május 17-én megjelent nyolcoldalas határozata több pontba szedve tartalmazta a gettósítás szabályait: I. Tömörítési hely, II. tömörítési hely, röviden gettó elfoglalása, III. gettó vezetése, IV. élelmezés, V. elhelyezés, VI. egészségügyi intézkedések, VII. gettó fenntartási és létesítési költségei, VIII. ingóságok, ingatlanok, földek, kertek haszonbérlete, IX. a gettó élő és holt felszerelése, X. posta, XI. jelentkezés, XII. ingóságok leltározása, XIII. szállítás, XIV. készpénz,

⁶⁵ CSÍKI: 154.

⁶⁶ CSÍKI: i. m. 154.

⁶⁷ MUNKÁCSI Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance Kiadó, Budapest, 1947, 113.

⁶⁸ VIHAR Béla: *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiről 1941–1945*. Hechaluc, Budapest, 1945, 50.

⁶⁹ CSÍKI: i. m. 154.

⁷⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 550/1944. szám.

⁷¹ SZABÓ: i. m. 86.

XV. ideiglenes mentesítések, XVI. kerékpárok, motorkerékpárok beszolgáltatása, XVII. gettó elhagyása, XVIII. véghatározatom végrehajtása.⁷² Előzménye a május 5-én keletkezett főszolgabírói irat – amelyen az aláírás olvashatatlan – a zsidók összeírásáról a járásban. A járásban a dokumentum szerint összesen 511 zsidó ember élt.⁷³ Az utasítás szerint a gettó Sz. János volt fakereskedő tulajdonában lévő fatelepen került felállításra. A járáshoz tartozó községek (Mezőkeresztes, Alsó- és Felsőábrány, Borsodgeszt, Keresztpüspöki, Mezőnagy Mihály, Mezőnyárad, Sály, Szentistván, Tibolddaróc, Kács és Vatta) zsidó lakói május 24-ig kötelesek voltak beköltözni. A gettó irányításához itt is sor került egy parancsnok kinevezésére és egy öttagú zsidótanács létrehozására. A gettó parancsnoka Sz. Lajos lett. A belső rendről, a tűzifaellátásról a főszolgabíró külön határozatot hozott, legalábbis erre utalt az utasításban. A gettóba szállítással kapcsolatos költségek viselésére a mezőcsáti és az edelényi utasításban foglaltakhoz hasonlóan itt is a zsidókat kötelezte. Továbbá a gettó fenntartásának és fejlesztésének költségeit is a zsidók voltak kötelesek viselni. Rendelkezett a főszolgabíró egy 4 fős betegszoba felállításáról. Részletekbe menően írta elő a gettóba bevihető ingóságokat. Így például: maximum „...3 rend fehérnemű, 4 pár harisnya, vagy kapca, 1-2 pár erős cipő, bakancs, vagy csizma, 6 db zsebkendő (!), 4 db törülköző, 1 db télikabát, 2 db pokróc, vagy 1 db paplan, 2 db edénytörölő, 2 db lepedő, 1 db evőkészlet, ezenkívül mosdószerke/szappan, fogkefe, fogkrém, borotválkozó szerek/. Tisztítószerke, ruhakefe, cipőkefe, paszta, stb...”⁷⁴ „Engedélyezte” a főszolgabíró továbbá a nőknek azt is, hogy a higiénikus felszerelésüket magukkal vigyék. Külön részben határozta meg a főszolgabíró a zsidók tulajdonában lévő ingatlanok, kertek, földek hasznabérletére vonatkozó előírásokat. Kitért arra is, hogy a korábban zsidók által bérbeadott ingatlanokért a bérlőknek tilos a bérleti díjat a tulajdonosok „kezeihez” kifizetni, hanem a bérleti összeget a zsidó tulajdonos zárolt folyószámlájára kellett utalni, és erről a községi előjáróságot is értesíteni kellett. Két lovat és három fejőstehenet is engedélyezett. Tilos volt távbeszélőt használni, táviratot feladni, csomagot küldeni és kapni is. A levelezéseket ellenőrizték. A levelezési címet is megadta a főszolgabíró: „Mezőkeresztesi gettó, Mezőkeresztes, Borsod vármegye.” Rendelkezett a főszolgabíró az ideiglenes mentesítésekről is. A sárga csillag viselésére kötelezett orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek „a további intézkedésig” a lakóhelyükön maradhattak a családjukkal együtt. Továbbá zárgondnok kijelöléséig azok a zsidók is, akikre az 1600/1944. ME rendelet és annak végrehajtási rendelete, az 1077/1944. ME rendelet vonatkozott. A zárgondnokot a miskolci királyi pénzügyigazgatóság volt köteles kirendelni a zsidók vagyonának zár alá vételére. Amennyiben a zárgondnok kijelölése megtörtént, 48 órán belül kötelesek voltak a jogszabály hatálya alá tartozók a gettóba költözni. Ennek megtörténtét a községi előjáróságot kötelesek voltak ellenőrizni. A legrészletesebb szabályozás utal arra, hogy a mezőkeresztesi főszolgabíró a belügyminiszteri rendelet szigorát túllépve és

⁷² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV/810/b. 2281/1944. szám.

⁷³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 9236/1944. szám.

⁷⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV/810/b. 2281/1944. szám.

a helyi körülményeket figyelembe véve teljes mértékben megvonta a rendelet hatálya alá tartozó személyektől személyes szabadságukhoz, alapvető életszükségleteikhez, így az emberi méltóságukhoz való jogukat.

Míg 1944 áprilisában vidéken már a gettósítás volt folyamatban, addig a fővárosban az utazási korlátozásról szóló rendelet végrehajtása zajlott. Budapesten 1944. június 15-ét követően került sor a sárga csillagos házakba való költözésre. Horthy Miklós 1944. július 7-én leállította a deportálásokat. 1944 nyarán a Laktos-kormány megállapodott a németekkel abban, hogy Budapestről a zsidóságot „eltávolítják”, de a deportálásokat nem folytatják. A diszkriminatív rendelkezések, így a sárga csillag viselésére és a gettóba zárásra vonatkozó rendeletek továbbra is hatályban voltak. Az október 15-ét megelőző időszak utolsó rendeletének kiadására 1944. szeptember 29-én került sor a zsidók üzleti árukészletének és egyes vagyontárgyainak a felhasználásáról. Ekkorra a vidéki zsidóság deportálása befejeződött. Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvételt követően vált totálissá a budapesti zsidóság jogfosztása. Novemberben felállították a budapesti gettót, amelybe több mint 60 ezer embert zártak, és amelyet a vidéki gettók mintájára a deportálás lebonyolítására hoztak létre. A végrehajtás nem fejeződött be, hiszen 1945. január 18-án a szovjet csapatok felszabadították a gettót. Az 1938 és 1944. március 19. között megalkotott zsidótörvények és az alacsonyabb szintű jogszabályok segítségével a közjog és a magánjog területén megalkotott és többé-kevésbé végrehajtott jogkorlátozások végül az élethez, az emberi méltósághoz való jogot kérdőjelezték, illetve semmisítették meg.

Összegzés

1942 után a rendeleti jogalkotás vált meghatározóvá, amelynek végrehajtásában meghatározó szerepe a helyi közigazgatásnak volt. A törvényhatósági rendelkezések – gyakran messze túllépve az országos rendeleteket – szabályozták a helyi viszonyokat. Többször volt példa arra, hogy belügyminiszteri rendelet vonatta vissza a helyi hatóság rendeletét, mert jogsértőnek találta azt. Törvényhatósági rendelet alapján került sor élelmiszerjegyek, zsírjegyek elvételére arra hivatkozással, hogy a vallásuk miatt nem fogyaszthatták azt az élelmiszert. Helyi rendeletekkel tiltották ki a keresztény vallási ünnepekről a zsidó kereskedőket. A rendeleteket, miniszteri utasításokat, ezek sorszámával és saját számmal ellátott alispáni leiratokat, majd a körjegyzői utasításokat több lépcsőben ellenőrizték. A végrehajtás részleteit a minisztériumok megyei szakszervei állították össze, a rendeleteket a főispánok kapták meg, és ők voltak azok, akik hivatalból értesítették a csendőrséget, a rendőrséget, a helyi képviselői szerveket és bizottságokat. Az alispánok a Belügyminisztériumtól kapták meg a miniszterelnöki rendeleteket a végrehajtási utasítással együtt. Ők ezeket önálló alispáni körlevelek vagy utasítások formájában közölték a helyi közigazgatással. Országos szintű következtetést a helyi közigazgatásnak a jogkorlátozás végrehajtásában betöltött szerepéről nem tudunk levonni, de a választott megyét vizsgálva megállapítható, hogy a helyi közigazgatás több esetben gyorsította a törvényekbe foglalt diszkriminatív folyamatot. Mindez a közigazgatási apparátus a

német megszállást követően néhány hónap alatt a 'zsidórendeletek' végrehajtásával valósította meg a teljes jogfosztást. Bibó István a következőképpen fogalmazott: „*Odáig csak nagyon kevesen jutottak el, hogy az államhatalmat gengszterbandának, rendeleteit papírcsafatoknak, s a velük szemben való engedetlenséget, kijátszást és hamisítást erkölcsi kötelességüknek tekintsék.*”⁷⁵

Felhasznált irodalom:

- [1] Aly GÖTZ – Christian GERLACH: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945.* Noran Könyvek. Budapest, 2005.
- [2] BENOSCHOFKY Ilona – KARSAI Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez.* I, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest, 1958.
- [3] BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- [4] BOTOS János: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949.* Veritas, Budapest, 2015.
- [5] BOTOS János: *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938–1945 között elkobzott magyar zsidó vagyon értéke.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011.
- [6] CSÍKI Tamás: A holocaust Borsod vármegyében. *Új holnap: irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat* 2004/3., 149–158.
- [7] FÁBIÁN Máté: *Borbély-Maczky Emil (1887–1945).* Politikai életrajz. PhD-értekezés, Eger, 2019.
- [8] GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- [9] HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb – RÁBAI László (szerk.): *Magyar megfontolások a Soáról.* Balassi Kiadó. Magyar Pax Romana Fórum–Pannonhalmi Főapátság, Budapest–Pannonhalma, 1999.
- [10] HOLLÓSI Gábor: *Dr. Vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944. évi mentesítésekre.* Veritas, Magyar Napló, Budapest, 2016.
- [11] HOSSZÚ Gyula: *Utak a holokauszthoz, történetek a holokausztról.* Pedellus Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- [12] KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2005.

---

⁷⁵ BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 638.

- [13] KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Aranyvonal. Fejezetek a zsidó vagyron történetéből*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.
- [14] KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 140–163.
- [15] KIS József: A Borbély Maczky-eset – gyilkosság kivizsgálás nélkül. *Történelem és Muzeológia* 2017/1–2., 40–56.
- [16] KIS József: Nyilasok Miskolcon. *Történelem és Muzeológia* 2015/2., 68–83.
- [17] LEHOTAY Veronika: *Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre*. PhD-értekezés, Miskolc, 2013.
- [18] LÉVAI Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946.
- [19] MUNKÁCSI Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance Kiadó, Budapest, 1947.
- [20] POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézisztár*. Mérték Kiadó, Budapest, 2008.
- [21] Randolph L. BRAHAM: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- [22] Randolph L. BRAHAM – Brewster S. CHAMBERLIN: *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*. Columbia University Press, 2006.
- [23] SZABÓ Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vészkorszakig*. Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és a MAZSÖK támogatásával, Miskolc, 2011.
- [24] SZABÓ Zoltán – ZABORETZKY Ervin: *A zsidók és nemzsidók jogállása és jogviszonyai*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1944.
- [25] Tim COLE: *Holocaust city. The making of a Jewish Ghetto*. New York, 2003.
- [26] VIHAR Béla: *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiről 1941–1945*. Hechaluc, Budapest, 1945.

Forrásjegyzék:

Levéltárak

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

[27] IV. B. 133. Edelény nagyközség iratai (1933–1950).

[28] IV. B. 802. b. Borsod vármegye főispánjának iratai (1939–1944.)

- [29] IV. B. 810/b. Borsod vármegye alispánjának iratai, közigazgatási iratok (1939–1944).
- [30] IV. B. 817. Az edelényi járás főszolgabírájának iratai (1933–1950).
- [31] IV. B. 818. A mezőcsáti járás főszolgabírájának iratai (1938–1945).
- [32] IV. B. 819. A mezőkövesdi járás főszolgabírájának iratai (1920–1937).
- [33] IV. B. 820. A miskolci járás főszolgabírájának iratai (1920–1928).
- [34] IV. B. 823. A sajószentpéteri járás főszolgabírájának iratai (1920–1944). 10. doboz.
- [35] IV. B. 1906. Miskolc város Polgármesteri Hivatala iratai (1941).
- [36] V-174. Mezőcsát nagyközség iratai (1945, 1946).

Egyéb gyűjtemények:

- [37] *Jogforrások*: Magyarországi Rendeletek Tára. 1938–1944. M. kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944.